

A bolgár történetírás és a délkelet-európai nemzetközi kapcsolatok kérdése, valamint Bulgária külpolitikája a második világháború alatt

Annak, hogy Délkelet-Európa belesodródott a második világháborúba, igen sok tényezője volt, ezek közül a legfontosabbak:

1. Európa e vidékének a hitleri Németország és a fasiszta Olaszország gazdasági expanziójában, politikai célkitűzéseiben elfoglalt stratégiai helye;

2. a délkelet-európai országok vezető köreinek nemzeti indítékoktól, valamint belső és külső osztályszempontokból vezérelt politikája.

Az újabb dokumentumok feltárása lehetővé teszi, hogy a területnek a nagy konflagráció éveire, nevezetesen az 1939—1945 közötti időre eső történelmi folyamatával foglalkozó kutatók jobban kiszélesíthessék kutatásaik területét, elmélyültebben és alaposabban feltárhassák a természeti törvényekkel való összhangot, pontosabban meghatározhassák a fejlődés jelenségeit és irányát, meggyőzőbben világíthassanak rá, milyen következményei voltak a világháborúnak a délkelet-európai népek szempontjából.

Újabbán a délkelet-európai országok diplomáciai kapcsolataira vonatkozó problémák egyes aspektusai keltették fel a bolgár történészek érdeklődését. Itt főleg a világháború előestéjére vonatkozó problémákról van szó (München, az angol—német ellentéték a háború előestéjén, az angol garancia-politika és Délkelet-Európa, az angol—török kapcsolatok, Anglia magatartása a megerősödött német gazdasági expanzióval szemben az Anschluss és München után stb.).¹ Ezekre a kutatásokra alapozva sikeresebben lehet majd tisztázni a világháború kezdetén fennálló balkáni nemzetközi kapcsolatok megnyilvánulásainak és irányzatainak egész sorát.

A második világháború alatti nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó bolgár történészek figyelmét főleg a Bulgária nemzetközi helyzetével, nemzetközi kapcsolataival, külpolitikájával összefüggő kérdések kötik le. Ezek a kérdések képezték a Bolgár Történészek Társulatának (BID) 1970 januárjában tartott kongresszusa, a Bolgár Akadémia Balkántörténelmi Kutatóintézetének 1971-ben „A nagyhatalmak Balkán-politikája a második világháború előestéjén” címmel rendezett nemzetközi konferenciája és a Bolgár Történészek Társulatának 1972-i, a bolgár történetírás fejlődésének szentelt konferenciák keretében elhangzott számos beszámoló és előadás tárgyát. Utóbbi konferencia különösen a Bulgária XX.

Людмила Живкова: Англо-турските отношения 1933—1939. Sofia, 1971; Английската политика на гаранции към Турция и Гърция, *Studia Balcanica*, 6; The Imperialist Contradictions between England and fascist Germany in the Balkans on the eve of the World War II. *Etudes historiques*, V, 1970; British Economic Policy on the Balkans on the eve of the World War II, *Studia Balcanica*, IV, 1971; Chr. Daneva-Michova: La Grande-Bretagne et l'expansion économique de l'Allemagne hitlérienne en Bulgarie après l'Anschluss et Munich, *Etudes Balkaniques*, 1972, 2; М. Семков: Пътят към голямата война. Sofia. 1970.

századi nemzetközi kapcsolataival foglalkozó történetírás problémáinak szentelt nagy figyelmet. Ennek keretében kerültek vizsgálatra a bolgár történészek kutatásaiban szereplő második világháborús kérdések.²

A bolgár történészek főleg Bulgária München utáni, azaz a Münchentől a nagy világgégés 1939 szeptemberi kitöréséig eltelt időszak bolgár külpolitikáját kutatják. Rávilágítanak a németek München után³ jelentkező bulgáriai gazdasági expanziójának méreteire és formáira, Bulgária külpolitikai orientációjára, a Bulgária és Németország gazdasági kapcsolatai és a Bulgária külpolitikai orientációja között fennálló kölcsönös viszony kérdésére, az egymást kölcsönösen meghatározó gazdasági és külpolitikai orientáció jellegére és határaitra stb. A Kioszejanov-kormány semlegességének kérdése is megvitatásra került.⁴

A világháborút közvetlenül megelőző bolgár nemzetközi kapcsolatok és külpolitika területén végzett új kutatások új előfeltételeket, új alapot és új kiindulási pontokat nyújtanak speciálisan a bulgáriai és általában a délkelet-európai történelmi fejlődés ilyen szempontból történő vizsgálatához.

A hitleri Németország által kirobbantott második világháború keserves megpróbáltatást jelentett Délkelet-Európa országainak. A háború kezdetekor a szóban forgó országok vezető körői még mindég reménykedtek abban, hogy a Szovjetunió elleni háborúra való tekintettel van lehetőség a Nyugat és a tengelyhatalmak kibékülésére. Franciaország összeomlása után ez a remény már meggyengült és a délkeleti országok nyílt állásfoglalásra kényszerültek a tengellyel kapcsolatban. Választaniok kellett: vagy vele, vagy ellene. Ha a tengelyhatalmak ellen fordulnak, ez azt jelentette, hogy szövetségre lépnek a Szovjetunióval, amely bizonyos körülmények között megakadályozhatja a háború kiterjedését a Balkánra, vagy pedig csatlakoznak egy angol védnökség alatt álló balkáni kombinációhoz.

A népi demokratikus uralom létrejötté után Bulgáriában az a feladat hárult a történészekre, hogy megállapítsák, mi volt a bolgár vezető körök állásfoglalása az így kialakult helyzetben s milyen körülmények között, milyen céllal csatlakozott Bulgária a Hármasszövetséghez. Az 50-es évektől kezdve a kérdésre vonatkozó munkák egész sora jelent meg, s a vizsgálat a 60-as években is folytatódott. A bolgár történészek még ma is dolgoznak rajta.⁵

² Христина Данева-Михова: Историография на международните отношения на България през XX в.

³ Людмила Живкова: Към въпроса за икономическата експанзия на Германия в България 1933—1939. — Сборник «Българо-германски отношения и връзки». Sofia. 1972.

⁴ Д. Машев: Прогерманската ориентация на българското правителство в навечерието на Втората световна война. ГСУ, ЮФФ, т. 55; Николай Генчев: Външно-политическата ориентация на България в навечерието на Втората световна война. ГСУ, ФИФ, т. 59, 3, 1968; Някои проблеми от историята на външната политика на България. I конгрес на БИД, 1972.

⁵ Г. Стефанов: Външната политика на България от началото на Втората световна война до присъединяването ѝ към Тристранния пакт. ГСУ, ЮФ, 43, 1968; V. Bojinov: L'entraînement de la Bulgarie dans la Seconde guerre mondiale et ses conséquences, Etudes Historiques, II, 1965; G. Stefanov: La Politique extérieure. Revue d'histoire de la Deuxième guerre mondiale, no 72 1968. Numéro spécial. Sur la Bulgarie en guerre. В. Тошкова: Присъединяването на България към Тристранния пакт, Исторически преглед, 1969, 4; Н. Генчев: Външната политика на България през началния период на Втората световна война (1939—1941), ГСУ, ФИФ, т. 63, кн. 3; И. Иванов: Присъединяването към Тристранния пакт, едно съдбоносно решение на българските монархо-фашистки ръководители. Военно-исторически сборник, 1969, 6; Д. Сирков: Към въпроса за присъединяването на България към Тристранния пакт, Сборник «Болгаро-германски отношения и връзки»,

Bulgária Hármasszövetséghez való csatlakozásának vizsgálata párhuzamosan folyik a nagyhatalmak délkelet-európai politikájának és a Szovjetunió háború eleji politikájának vizsgálatával.⁶ Megvizsgálják a Harmadik Birodalom és Bulgária gazdasági és politikai kapcsolatait is. Meg kell említeni néhány részletkérdést annak a problémának a tárgyalásával kapcsolatban, hogy milyen mértékben állt a bolgár külpolitika a hitleri Németország befolyása alatt, hogy milyen sajátosságai voltak a Kioszejvanov-kormány semlegességének és hogy hogyan oldotta meg B. Filov Bulgáriának a Tengelyhez való csatlakozását. Több munka jelent meg a bolgár kormánynak a német presszióval szemben. 1940 októberében tanusított magatartásáról, III. Borisz és Hitler november 18-án lezajlott, ismeretes találkozásáról stb. Kísérletek folynak annak pontosabb meghatározására, hogy milyen szerepe és jelentősége volt a jótállási szerződés, vagy megneemtámadási és kölcsönös segélynyújtási szerződés megkötésére vonatkozó szovjet javaslatnak (1940. november 19. és 25.), melyet abból a célból tettek, hogy fékezék Bulgária csatlakozását a Hármasszövetséghez.⁷ Folyamatban van egy egész sor hazai jellegű társadalmi-politikai kérdés vizsgálata is, mint pl. a Bolgár Kommunista Párt harca, az osztályharc fejlődési fokának, valamint a kettő kölcsönös kapcsolatának jelentősége stb.⁸

A bolgár történészeknek azon munkái, amelyek a Balkán nemzetközi viszonyait vizsgálják a háború első éveiben rámutatnak a történelmi folyamat és a bulgáriai állapotok bonyolultságára — ami a bolgár vezető körök féltelméből, — hogy Bulgáriát még egyszer belekergetik egy hiábavaló és keserves, súlyos következményekkel járó háborúba —, másrészt az első világháborúnak a bolgár nép minden társadalmi rétegére súlyosan ránehezedő következményeiből tevődött össze. Ismertetik azt a koncepciót is, mely szerint Bulgáriának a Hármasszövetséghez való csatlakozása eléggé összetett — gazdasági, társadalmi és politikai jellegű — okok által kikényszerített jelenség volt.

A bolgár történetírás legújabbban kiemeli: 1940 októberében, a bolgár kormány és Hitler kormánya között lezajlott tárgyalások során a bolgár vezetők főleg azért haboztak, hogy nyíltan a tengelyhatalmakhoz csatlakozzanak, mert tudták: az adott nemzetközi helyzetben a Németországgal való nyílt szövetség nagy kockázattal jár. Ez a magyarázata annak is, hogy a bolgár kormány igyekezett a tárgyalásokat elnyújtani, hogy a Hármasszövetséghez való csatlakozás a lehető legkevesebb társadalmi és politikai kockázattal járjon.⁹

Meg kell jegyezni, hogy a hozzáférhető diplomáciai, gazdasági és belpolitikai jellegű dokumentumok körének kibővülésével, a német katonai dokumentumok közlésével stb. a bolgár történészek nagyobb dokumentációs anyagra támaszkodva, jobban kifejtett bel- és külpolitikai tervek alapján láthatnak a fent felsorolt kérdések kidolgozásához.

Sofia, 1972; Великите сили и присъединяването на България към Тристранния пакт. I конгрес на БИД, 1972.

⁶ М. Михов: Борбата на СССР за мир на Балканите в началото на Втората световна война. Военно-исторически сборник, 1953, 4; Борбата на СССР за предотвратяване на хитлеристката агресия на Балкани по време на Втората световна война, пак там, 1954, 4; Великие державни България в начале Второй мировой войны. — Сборник «Вторая мировая война. Материалы научной конференции посвященной 20-й годовщине победа над фашистской Германией, I, М. 1966.

⁷ Н. Генчев: ор. cit. В. Тошкова: ор. cit. Д. Сирков: ор. cit.

⁸ Стоян Петров: Стратегията и тактиката на БКП в борбата против монархо-фашизма, 1969, с. 23.

⁹ Д. Сирков: ор. cit.

Az idézett szerzők mind egyetértenek abban, hogy Bulgáriának a Hármasszövetséghez való csatlakozása mind a bolgár nép sorsa, mind a délkelet-európai helyzet szempontjából kedvezőtlen következményekkel járt.

A bolgár történészek figyelme Bulgáriának a Hármasszövetséghez való csatlakozása utáni nemzetközi kapcsolataira és külpolitikájára is kiterjed. Bár a történészek figyelmét hosszú időn át az ellenállás kérdései kötötték le, ma már jelentősen megnövekedett az érdeklődés a délkelet-európai fejlődés ezen időszaka iránt is.

Meg kell említeni a bolgár történészek kutatásainak egy másik kategóriáját is, mely, anélkül, hogy közvetlenül a diplomáciai és külpolitikai kérdésekkel foglalkoznék, hozzájárul e kérdések különböző szempontjainak tisztázásához. Terünkben szerepel olyan kutatás-sorozat, mely a Bolgár Kommunista Pártnak, a Bolgár Népi Agrárszövetségnek és más, polgári pártoknak a bolgár külpolitika orientációjával és nemzetközi kapcsolataival szemben megnyilvánult magatartását ismerteti.¹⁰

A bolgár történészeknek, közgazdászoknak és jogászoknak a nemzetközi kérdésekkel kapcsolatos tudományos kutatómunkájában nagy helyet kapnak a Bulgária második világháborús külpolitikai helyzetével kapcsolatos kérdések is.

Az, hogy Bulgária 1941. március 1-én csatlakozott a Hármasszövetséghez, végérvényesen meghatározta az 1941—1944. évek bolgár külpolitikájának törekvéseit és jellegét. Ez a politika szinte kizárólag a Bulgária és Németország közötti viszonyban nyilvánult meg, melynek, kimondott szövetségi viszony lévén, hosszú időn át az erősebbik fél által gyakorolt diktatúra jellege volt. Ami a monarchofasiszta bolgár vezető köröket illeti, ők csupán a Harmadik Birodalom politikai és katonai programjainak különböző feladatait hajthatták végre, mint például: 1. Az ország területét a Jugoszlávia, Görögország és a Szovjetunió elleni agresszió gyakorlóterévé tenni, 2. védeni a német érdekeket a Szovjetunió elleni hitleri agresszió után, 3. tekintettel lenni Törökországra és betölteni a csendőrség szerepét — nemcsak Bulgáriában, de a többi balkáni államban is — az antifasiszta ellenállási mozgalommal szemben.

A második világháború idején fennálló bolgár—német katonai és politikai viszony olyan alapvető kérdés, melynek tisztázásával nagy mértékben ki lehet egészíteni Bulgária helyzetének jellemzését a háborús évek alatt. Ezzel párhuzamosan a vezető körök, valamint más politikai csoportok külpolitikai törekvéseit is részletesebben megvilágítják. Bulgáriának a hitleri Németország balkáni agressziójában (1941 április—május)¹¹ játszott szerepe tisztázásával világossá vált, hogy a bolgár kormány kezdeti tartózkodása és a Jugoszlávia, valamint Görögország elleni hadjáratban való részvétel visszautasítása ellenére az, hogy Macedóniában és Thráciában bolgár csapatokkal cserélték ki a német csapatokat, megfelelt a fasiszta burzsoázia sovinizta hatalmi törekvéseinek. Az ún. „Nagy Bulgária” kialakulásának eszméje Németország „jótékonyága” folytán alapvető tézise

¹⁰ В. Божинов: Политическата криза в България през 1943—44 г. Д. Сирков: Българската работническа партия в защита на националната независимост на България. Известия на Института по история на БКП, т. 14, 1965; Ст. Петров: посоч. съч.; Илчо Димитров: Буржоазната опозиция в България 1933—1944. София, 1971. Д. Петрова: Sur l'orientation de la politique extérieure de l'Union agrarienne populaire bulgare à la veille de la Seconde guerre mondiale. Etudes Historiques, III, 1966; В. Георгиев: Буржоазните и дребно-буржоазните партии, 1933—1939, София, 1971; Д. Петрова: БЗНС в края на буржоазното господство в България (1939—1944), С. 1970.

¹¹ В. Тошкова: Die deutsche Aggression auf dem Balkan und die Rolle Bulgariens (April—Mai 1941). Etudes historiques t. V, Sofia, 1970, 540—563.

lett a kormánykörök hivatalos propagandájának. Noha valójában elárulták a nemzetet — „Bulgária megszerezte Thráciát és Macedóniát, de elvesztette saját nemzeti szuverenitását”.¹²

Az 1941. június 22. utáni bolgár—német politikai és katonai kapcsolatokkal foglalkozó kutatások ékesszólan bizonyítják, hogy a különböző németbarát kormányok mennyire függő és alárendelt helyzetben voltak. De ezzel párhuzamosan kimutatható az uralkodónak és különböző minisztereinek több olyan irányú kísérlete, hogy politikai koncessziók céljából bizonyos függetlenséget és akciószabadságot nyerve, végül is az uralkodóház érdekeit szolgáló nyereséghez jussanak.¹³ Ez a törekvés elég nyilvánvalóvá vált, mikor rendezték a bolgár—szovjet diplomáciai kapcsolatok fenntartásának és a bolgár fegyveres csapatok keleti frontra küldésének kérdését. Az NSzK bonni külügyminisztériumának politikai levéltárában talált új dokumentumanyag alapján ez a kérdés még jobban tisztázódott. Láthatjuk, milyen következetesen igyekeztek — amennyire csak lehetett — lassítani az események kialakulását s megvédeni a dinasztiát a végzetes megrázkódtatásoktól. A politikai program, amire a Birodalommal való viszonyában a bolgár uralkodó törekedett, egybevágott a fegyveres erők arányának növekvő változásával, a „Blitzkrieg” csődjével és a háború előnytelen kimenetelének egyre nagyobb bizonyosságával. Az országon belül uralkodó, félreérthetetlenül szovjetbarát jellegű, Bulgáriának a keleti front katonai akcióiból való kimaradása mellett szóló politikai hangulat szintén hozzájárult, hogy Borisz király bizonyos körütekintéssel járt el, s bizonyos óvatosságot mutatott.¹⁴

Megvizsgálták az arra vonatkozó iratanyagot is, hogy milyen kárpótlást adott a vezérkar, amiért a bolgárok megtagadták a hadsereg részvételét a Szovjetunió területén folyó háborúban. A bolgár kormány beleegyezett a szerbiai és görögországi okkupációs terület kibővítésébe és támadási és védelmi operatív terveket dolgoztak ki arra az esetre, ha Törökország megsértené a semlegességét.¹⁵

Annak, hogy a bolgár külpolitika mennyire a hitleri Németország politikai-katonai terveinek függvénye volt, legvilágosabb bizonyítékát a bolgár fasiszta vezető körök és Olaszország, Törökország, Románia, Magyarország kormányköreinek, valamint Szerbia és Görögország bábkormányainak egymás közötti viszonya szolgáltatja.

1941 júniusától 1943 elejéig az Olaszországgal fennálló viszonyra rányomta bélyegét Berlinnek az a törekvése, hogy a bolgár katonai haderő segítségével fenntartsa a balkáni status quo-t — Olaszország rovására. A német és olasz imperializmus ellentétei bizonyos fokig elősegítették a bolgár vezető körök területi követeléseinek megvalósulását.

Olaszország kapitulációja után szinte szükségszerűen megerősödtek Bulgária kapcsolatai „Mussolini köztársasági fasiszta kormányával”.¹⁶

¹² Г. Димитров: Съчинения, т. 11, 119.

¹³ И. Димитров: Смъртта на цар Борис III. — ИПр., 1968, кн. 2, 40—59; В. Тошкова: Външнополитическото положение на България (юни 1941 — февруари 1943 г.) — Известия на Института за история. Т. 22, 15—54; Ст. Петров: Стратегията и тактиката на БКП в борбата против монархо-фашизма (1941—1944 г.), С. 1969, 276.

¹⁴ В. Тошкова: Хитлеристката дипломатия и българо-съветските отношения. Сп. Векове, 1972, кн. 6, 3—13.

¹⁵ В. Тошкова: България и военно-политическите планове на германския империализъм на Балканите през 1943 г. — Сб. «Българско-германски отношения и връзки» т. I, С., 1972, 467—494.

¹⁶ Й. Митев: Италиано-българските отношения след сваляне правителството на Мусолини (септември-ноември 1943 г.) — Известия на Военно-историч. научно дружество, т. III, 1967, 64—71.

A vizsgált időszak alatt a bolgár—török viszony is a németek balkáni érdekeinek megfelelően alakult, tekintve, hogy a jószomszédi viszony Bulgáriának is érdekében állt.

Görögországgal és Jugoszláviával való viszonyában Bulgáriát az a tézis vezette, hogy a két országot „eltiporta a német fegyverek ereje és ... nincs erejük, hogy bármiféle szerepet játsszanak”.

Az a tény, hogy a szerb Nedić-kormányt nem hagytak némi autonómiát, felkeltette Szófia gyanakvását és irigységét. A görög kormány iránti kímélet is nyugtalanította a bolgár államférfiakat.

A Bulgária, Románia és Magyarország közötti viszonyt a kölcsönös gyanakvás jellemezte és mindegyik ország állandó törekvése, hogy előnyt húzzon Németországgal való „szövetségéből”. A csatlósállamok érdekes csoport-alakítási versengése idején a bolgár vezetőség arra törekedett, hogy vagy megőrizze semlegességét — amennyire lehetséges —, vagy támogassa a Bulgáriával kapcsolatos hitleri politikát, amitől saját politikai törekvéseik némi támogatása volt várható.

A nemzetközi kapcsolatokban 1943 folyamán beállott változások az uralkodó halála után Bulgáriában jelentkező politikai válsággal együtt kedvezőtlen hatást gyakoroltak a bolgár—német kapcsolatok jellegére és perspektíváira. A németek követeléseivel szemben megnyilvánuló tartózkodás erősödött és kísérletek történtek sikeresebb kapcsolatok létrehozására az Egyesült Államok és Anglia Törökországban és Svájcban tartózkodó képviselőivel.¹⁷

Az ezekkel a kérdésekkel foglalkozó kutatásokban első helyet foglal el a bolgár külpolitika feléledése 1944 tavaszán, a szűk bolgár—német keretek közül való kiszakadás és törekvés olyan új kapcsolatokra, melyek elősegíthetik a fasiszta kormány fennmaradását a fasiszta Németország elképzelhető csődje esetén.

Annak ellenére, hogy Szófia viszonylag gyenge kísérletekkel próbálta távol tartani magát a Reich politikájától, ez utóbbi kénytelen volt hathatós eszközöket keresni Bulgária belpolitikájának megváltoztatására, s kormányra juttatta az extremista fasiszta ellenzék képviselőit. Éppen ilyen kombináció megvalósítására törekedtek a hitleri német politikusok és katonai vezetők 1944. szeptember 9-én, a Wehrmacht segítségével megvalósuló rendőri-katonai államcsínnel.¹⁸

Iv. Bagrianov fasiszta kormánya volt az első, mely magáévá tette az eddigi követett, Németországnak alárendelt külpolitika irányvonalának döntő megváltoztatását. A remélt változás célja az új nemzeti összeomlás elkerülése és a monarchofasiszta diktatúra elvi fenntartása volt. A Bagrianov-kormány alapvető feladata abból állt, hogy megakadályozza a Vörös Hadsereg bejövetelét Bulgáriába és fegyverszünetet kössön a nyugati államokkal. Bár a Bagrianov-kormány tagjai a bolgár polgárság németbarát köreiből tartoztak, kénytelenek voltak az országot a németországi politikától fokozatosan elszakadó irányba vezetni.

A Bagrianov-kormány külpolitikájában döntő szerepe volt a Szovjetunióval való viszony kérdésének. Legfőbb erőfeszítése tehát a bolgár—szovjet viszony megjavítására irányult, kizárólag abból a célból, hogy megnyerje a szovjet kormány elnézését és megmentse az uralmat.

¹⁷ В. Божинов: Политическата криза в България през 1943—1944. С. 1957.

¹⁸ В. Тошкова: Антифашистская борьба в Болгарии и политические отношения с Германией. *Études Historiques* t. VI., С., 1973, 319—343.

A bolgár—szovjet diplomáciai kapcsolatok jellege és perspektívája szintén nagyon fontos kérdés, melynek vizsgálata egyre elmélyültebben folyik. Főleg e kapcsolatok ismert jellegzetességét emelik ki: a tényt, hogy Bulgária a háború alatt nem szakította meg diplomáciai kapcsolatait a Szovjetunióval. Sőt ezek később fel is élénkültek és a bolgár külpolitika alapvető mozgatórugóivá váltak. Éppen a Szovjetunió diplomáciai beavatkozása adott lendületet Bulgária külpolitikájának, s D. Bojilov és Iv. Bagrianov fasiszta kormányait olyan problémák elé állította, melyeket képtelenek voltak megoldani.¹⁹

A szovjet hadsereg győzedelmes balkáni offenzívájával a bolgár—szovjet kapcsolatok rendkívül nagy jelentőségűvé váltak Bulgária számára. A bolgár fasiszta vezetők óvakodtak attól, hogy részt vegyenek a Szovjetunió elleni háborúban, még akkor is, mikor annak elég válságos volt a helyzete. Arra, hogy a helyzetben változás álljon be, csak akkor nyílt lehetőség, mikor a szovjet hadsereg már győzedelmesen tört előre és komoly szerepet kapott az európai kérdésben.

A Bagrianov-kormány lemondása a monarcho-fasiszta uralom külpolitikai irányvonalának csődjét jelentette Bulgáriában. A fasiszta burzsoázia alapvető része tudomásul vette németbarát politikájának katasztrofális végét. Már készülődött is, hogy máshol keressen pártfogókat, s a polgári-demokratikus erőkkel való együttműködés felé orientálódott, az Egyesült Államokra és Angliára számítva a kommunizmus elleni harcban. Elszánta magát a fasiszta diktatúra felszámolására, hogy megőrizhesse osztályának vezérszerepét.

Ez volt K. Muravjev kormányának a feladata — az utolsó kísérlet a monarchia és a burzsoá osztályuralom megmentésére.²⁰ E kormány külpolitikai aktivái elég szegényesek — a Szovjetunió hadüzenete után a bolgár kormány megszakította Németországgal a diplomáciai kapcsolatokat, s 1944. szeptember 8-án végre hadat üzent neki.

A külpolitikai jellegű problémák kutatásánál figyelemmel kísérik az Egyesült Államokkal és Angliával létrehozandó kapcsolatok kísérleteit; ezek kezdetét körülbelül 1943 tavaszára tehetjük. Amerikai dokumentumok alapján követni lehet az Egyesült Államok és Anglia Bulgáriával és a Balkánnal kapcsolatos stratégiai irányvonalát. Az Egyesült Államok igyekezett meggyorsítani Bulgária visszahúzódását a háborúból, s igyekezett ott megerősíteni politikai és gazdasági uralmát. Az amerikai kormány úgy számított, hogy a békekötésig megszállva tartja Bulgáriát; így felhasználhatja saját hadiszükségleteire Bulgária egész területét, a szállítási eszközöket és segédeszközöket, beleértve a bolgár hadsereget is, anélkül azonban, hogy elismerné a náci Németország elleni harcban résztvevő országnak.²¹

A bolgár történészek folytatják annak tisztázását, hogy a második világháború éveiben milyen szerepet játszottak, milyen befolyást gyakoroltak a bolgár társadalom alapvető politikai erői (a kormányt leszámítva) a bolgár külpolitika jellegének és célkitűzéseinek meghatározásában.

¹⁹ И. Димитров: Външната политика на правителството на Ив. Багрянков (1 юни — 1 септември 1944) — Год. на СУ, ФИФ, кн. III — История, Т. XI, 187—273; В. Хаджиниколов: Някои проблеми на отношенията между България и Съветския съюз.

²⁰ И. Димитров: Буржоазната опозиция в България 1939/1944. София, 1969; Д. Петрова: БЗНС в края на буржоазното господство в България (1939—1944). С., 1970.

²¹ В. Божинков: Политиката на САЩ спрямо България през 1944 г. — Сп. Ипр. 1966, кн. 6, 67—82. Ст. Нойков: Балканският аспект на политическите и стратегически концепции на Великобритания през Втората световна война. Известия на Военно-ист. научно дружество, Т. III, София, 1964, 30—63.

A Bolgár Kommunista Párt külpolitikai vonalát világosan ismerteti a Hazai Front 1942 júliusi programja. A párt következetes harcot folytatott ennek az irányvonalnak a követéséért.

A nem-fasiszta polgári ellenzék egy nyugati kapitalista országok felé orientálódó külpolitikai vonalat követett, s hogy még több párthívet szerezzen, 1944 nyarán a Hazai Frontéhoz közelálló külpolitikai platformot állított fel. Ez valószínűleg antikommunista diszpozíciókat is tartalmazott, némi szovjetellenes árnyalattal. Minden lehetőet elkövetett, hogy a szocialista forradalom útját elvágja, a kapitalista uralmat fenntartsa Bulgáriában.

A nem-fasiszta polgári ellenzék minden erőfeszítése ellenére győzött azonban a BKP-nak a Hazai Front programjában ismertetett politikai irányvonal megvalósításáért folytatott harca, hála a szovjet hadsereg diadalmas offenzívájának és a bolgár nép — BKP által szervezett és irányított — fegyveres ellenállási mozgalmának.